

Լ Ռ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը*)

X

Անձրեւը դադարել էր. ցօղաշատ, խոնաւ ու մռայլ օր էր, ծառերի տերեւների վրայից անկանոն կտկտոցով վար էին ընկնում ծանրացրած վերջին կաթիլները. հէնց որ թեթեւ հովը սուլում, շարժում էին նրանց. Խոնաւութեամբ յղկացած օդը մրսեցնելու չափ ցուրտ էր, բայց և այնպէս ես դուրս եկայ և անորոշ կերպով քայլում էի դէպի հեռուն:

Հոգիս ծով էր կտրել յորդացած զգացմունքից, և ես դուրս եկայ իմ երջանիկ էութիւնը տալու հովերին, մաս-մաս բաժանելու ծառին, ծաղկին, ժայռին, սարին ու ձորին, ամենքին ասելու, ճշալու, թէ ես երջանիկ եմ: Մի զօրեղ զգացմունք երբէք մի հատիկ կրծքի մէջ, մի յարկի տակ պարտակուել չի կարող, նա պէտք է բաժանուի: Լայնարձակ բնութիւնը հրապուրում էր ինձ, և ես քայլում էի թեթեւացած՝ տանելով իմ կրծքում կենսական եռանդի մի հզօր բոց: Այդ ժամին այնքան բան կ'ուզէի անել, այնքան գեղեցիկ, բարի, մեծ գործեր: Գեղեցիկ սէրը իմ հոգին դարձրել էր մի բացուած ծաղիկ մեծ. ներշնչումների համար: Ես սիրում էի, սիրում էի, և այս գիտակցութիւնը խորունկ ու սիրուն՝ համապատասխան արտայայտութիւնն էր վնտրում աշխարհում:

Հորիզոնի վրայ լեռները կարծես յոգնած մառախլապատ երկնքի ծանրութիւնից՝ կոյր հովերի թափով

*) Տես «Մուրճ», № 5.

դժգոհութեամբ ցնցում էին իրանց անտառէ բաշերը և հեռու մղում սպիտակ կամ դորշ ամպերի անվերջ կարաւանները: Եւ հալածական ու անհանդիստ այն ամպերից երկրի վրայ քաշ էին ընկել դունատ, վախլուկ ստուերներ, որոնք վազում էին իրանց եթերային քոյրերի յետևից, վազում էին՝ երբէք երկնքին, նրա ազատ բարձունքներին չհասնելու համար: Նրանց յեղյեղուկ ոտների տակ մի պահ մթագնում էին ձորերն ու դաշտերը, իսկ լեռնալանջերի անտառները սևանում էին, ապա ամպերի արանքում բեկբեկուած դաղջ շողերի անզօր ու տխուր վայլի մէջ մեղմիւ հեռում մշուշի տակից:

Եւ ամպերը սահում էին իմ գլխի վրայով. իմ հոգու պէս նրանք էլ էին հարուստ ու զեղուն, բայց դընում էին բարեբը ցօղելու տառապող երկրի վրայ: Ստուերի պէս մի թախիժ իջաւ իմ սրտի վրայ. ի՞նչ էի անում ես. դուրս էի եկել երջանկութիւնս բաժանելու սարին, ձորին ու դաշտին. եկել էի մայր ընութեանն ասելու, թէ ես բախտաւոր եմ: «Ի՛նչ է, քի՛չ է»... մըրմնջում էին իմ չրթունքները. սէրը միթէ անհատական հաճելի երազների աղբիւր է միայն, ինձանից դուրս մեծ կեանքը կար, միշտ սև, սև...

—Է՛յ, ծերունի, այդ ի՞նչ ես անում:

Ծերունին կանգ առաւ, թևով սրբեց ճակատի քրտինքը, կկոցեց կնճիռների տակ կորած խորը աչքերը ու լռութեամբ նայեց ինձ առանց յոյզի ու զարմանքի: Բայց հարցս յիմար էր, անմիտ, ծիծաղելի, ես տեսնում էի, թէ նա ինչպէս իր պառաւ, վտիտ կնոջ հետ քաշ է տալիս մի ահագին կոճղ դէպի վեր, ուր ծխում էր նրանց խրճիթը: Կոճղը անտառից բերել էր նախընթաց օրուայ հեղեղը, հաստ էր, ծանր ու անճոռնի, բայց երևի պէտք էր տանել, վառելիք էր, և երկու ծերերը քաշում էին ցեխերի միջից, քաշում էին, վարելով խոնաւ գետինը, հեռում էին, անքում, քրտնաթոր ու տանջուած: Այս բոլորը տեսնում էի, գիտէի այդ կոճղի, այդ քրտինքի, հեղի, տանջանքի տակ ծածկուած գաղտնիքը, մութ գո-

յութիւնների նոյնքան մութ տառապանքը, էլ ինչո՞ւ հար-
ցրի, ինչո՞ւ կանգնեցրի: Խօսել էի ուղղում, միայն խօ-
սել, մի լաւ բան ասել ու յիմարացայ: Ծերունիին շա-
րունակում էր նայել ինձ, պատասխանի փոխարէն նա
իր թուլ ու կոշտացած ձեռքը մեկնեց դէպի վեր, դէ-
պի փոքրիկ խրճիթը, որ կծկուած էր բլրի լանջին ինչ-
պէս դողդողացող մուրացիկ, ապա դարձաւ կնոջը.

— Քաշիր, պառաւ:

Վերստին լծուեցին երկու ծերերը, վերստին
կոծող սկսեց վարել խոնաւ գետինը ոլոր-մոլոր ա-
կօսով դէպի վեր, դէպի վեր: Ես միառժամանակ
բայլում էի նրանց յետևից առանց համարձակուե-
լու խօսել, զգում էի, որ էլի յիմար բան կ'ասեմ,
միայն բայլում էի՝ հայեացքս յառած այդ ծովափուղ,
խղճուկ թիկունքներին, այդ պլանդակ կոծղին, որ հո-
ղը վարելով գնում էր դէպի վեր այն խրճիթում կեանք
ու ջերմութիւն սփռելու ձմրան դաժան օրերին, դէպի
վեր, դէպի վեր... Չմօտենա՞նք արդեօք, կախուեմ այդ
կոծղից և մեն-մենակ քաշեմ հանեմ խրճիթի մօտ, մտա-
ծում էի ես. քայլերս արագացրի և յանկարծ կանգ ա-
ռայ... ամաչում էի այն ծերերից, ինձ թուում էր, թէ
նրանք կ'ասեն՝ «ծիծաղելի է քո արածը, կեանքի ցաւը
դրանով մազի չափ անգամ չի փոխուի, հանգիստ ձգիր
մեզ ու դնա»: Ա՛հ, այս մարդիկ, այս հնազանդ ճա-
կատները, այս ցաւոտ, տառապած դէմքերը, որոնց եր-
բէք չես ճանաչի, ապրում են ու հեգնում, նրանց հո-
գին մութ բնութեան մի մասն է, և յատկապէս այն
մասը, ուր ցաւերն են դարբնւում, յարատեւ երկունքն է
ճգնում:

Յետ դարձայ և շարունակեցի ճանապարհս դէպի
հեռուն. և կեանքի թախիժը քայլառքայլ սողում էր իմ
յետևից: Գիւղից դէպի դաշտն էին գնում ծերեր, ե-
րիտասարդներ, մանուկներ. հազարգլխանի կարիքն էր
այն, որ գալարւում, փուռւում էր և այն երկու ծերերի
պէս սև օրն էր լալիս: Ահա և փոքրիկ աղջիկը իր այ-

ծիկի հետ, իմ հին ծանօթները, ամրան սկզբից քանի-քանի անգամ եմ տեսել այդ զոյգը՝ Աղլիկը պարանով դարձեալ քաշ է տալիս կենդանուն, և երկսով էլ գոհ են, որ անձրևոտ օրերից յետոյ վերջապէս արձակ դաշտեր են դուրս գալիս:

— Բարեւ, իմ փոքրիկ, այժմ արածելու ես տանում:

Պատասխանի փոխարէն նա ժպտաց ու կարմրեց. երևի ուզում էր ասել՝ «հիշարկէ, տեսնում ես, էլ ինչ ես հարցնում»: Ես արդարեւ մի բոլորովին աւելորդ հարց ես լաւ գիտէի, որ նա արածելու է տանում իր այժմ, բայց խօսեցրի նրան մի լաւ բան ասելու, նրան ուրախացնելու ներքին մղումով: Ես նմանում էի այն մարդին, որ յանկարծ գանձ է գտնում և ուզում է ամենքին բաժանել, ամենքին բախտաւորեցնել և չգիտէ ինչպէս: Գեղեցիկ սիրոյ բեղուն զգացմունքը իմ հոգում յորդացած գետի պէս դուրս էր թափւում ափերից: Ես ուզում էի ամենքի հետ խօսել, ամենքի հետ բաժանել իմ հոգին և մի տարօրինակ հակասութեամբ ինչ որ ասում էի, յիմար էր դուրս գալիս: Ես յիմարացայ նոյն-խակ այս փոքրիկ աղջկայ առաջ:

— Մայրիկս ասաց, որ տանեմ արածացնեմ, քանի որ է, դուրս չի գնացել այժմ:

Փոքրիկ աղջիկն էր խօսում առանց ինձ նայելու: Կեանքի, կարիքի գիտակցութիւնն ունէր այդ փոքրիկ գլուխը, և ասածը խելացի էր, ինձ ճնշում էր:

— Հա, այդ լաւ է, տար, տար, թող արածի, — շտապեցի պատասխանել, որ խօսակցութիւնը կնքուի. ինչ որ ասում էի, ինձ զայրացնում էր իր յիմարութեամբ:

— Փախչում է, որ թողնեմ, կը փախչի, էլ բռնել չեմ կարող. այնպէս է վազում:

— Չարն է:

— Հա, շատ չարն է, սիրում է հէնց մենակ լինել. շուտ արի, — դարձաւ նա իր այժին՝ ուժով թափ տալով պարանը: Նրանք էլ միւսների հետ գնացին հեռու, հեռու, դէպի մարդաբնակները, միառժամանակ ես լը-

սում էի փոքրիկ աղջկայ գեղջուկ երգը, յետոյ այն էլ լռեց։

Նա մնացի մենակ իմ մտքերի հետ և յետ դարձայ տուն. այնքան բան ունէի ասելու Մարգարիտին։ Մտածում էի պատմել նրան իմ այդօրուայ տպաւորութիւնները, փռել նրա առաջ իմ խոհերը և լսել նրան, որ միշտ այնպէս խելացի էր։ Կոճղը քաշող ծերերի ծրուռութեամբ մէջքերը իմ աչքի առաջն էին։

Քայլում էի և մտմտում ինքս ինձ. «Ամենագեղեցիկ, ամենաբուռն սէրը դարձեալ մի նեղ, եսասէր զգացմունք է, եթէ նրանից անմասն է մնում մեծ կեանքը, որ յորդացած հեղեղի պէս անցնում է՝ փշրելով այնքան խեղճութիւններ։ Իսկական գեղեցկութիւնը կեանքի մէջ իրագործուած բարիքն է։ Անհատական երջանկութիւնը մի անկարելի ցնորք է, երբ կեանքն իր ամբողջութեամբ ցաւագին ճիշերի, խեղդուած հառաչանքների մի հսկայական համերգ է։ Սէրը մի ամպ չէ, որ արագութեամբ սահում է երկնքի երեսից եթերային թևերով՝ առանց մի կաթիլ ցօղով փափկացնելու այրուած, պապակուած երկիրը։ Մտմտում էի այսպէս և հաւատացած էի, որ Մարգարիտը իր պայծառ, հասուն խելքով, իր խորին տրամաբանութեամբ ինձ այնքան նոր ճանապարհներ ցոյց կը տայ կեանքի մէջ գեղեցիկը բարիք դարձնելու իր հրաշագործ սիրով։ Նա, որ այնպէս ըմբռնում էր կեանքի լուռ թախիծը, նրա մխացող յարատե վէրքը, կը հասկանար անշուշտ իմ հոգին աղմկող այս խոհերը, և կը կարողանայինք միասին լուծել կեանքի մեծ առեղծուածը...

Նա կանգնած էր լուսամուտի առաջ և երևի ինձ էր սպասում. նայեցի և մոռացայ բոլորն, ինչ մտածել էի, վայրկենապէս մաշուեցին բոլոր տպաւորութիւններս, և նրանց տեղը մնաց նա, միայն այն գեղեցիկ գլուխը, որ լուսամուտի շրջանակի միջից ծրագրւում էր մուգ ֆոնի վրայ իր բոլոր գրաւչութեամբ։ Ներս մտայ. նա

մենակ էր սեղանատանը, մնացի դրան առաջ և նայում էի հմայուած:

— Թափառական երեխա, այսպիսի եղանակով չեն գնում գրօսներու, ասաց նա:

— Դաշտերում սակայն աշխատողներ կան այսպիսի եղանակով:

— Աշխատանքն իր հիմունքն ունի, որ քեզ նման Թափառաշրջիկները հասկանալ չեն կարող:

— Երկու ծերեր քաշ էին տալիս մի կոճղ, այնպէս ծանր էր, քիչ մնաց գնայի ինքս քաշէի, բայց...

Նրա բարձրաձայն քրքիջը ընդհատեց իմ խօսքը:

— «Բայց», կրկնեց նա հեգնութեամբ և շարունակ ծիծաղելով, բայց իհարկէ չարիր, և լաւ որ չարիր, դժբանից ինչ օգուտ, երեխա, երազող երեխա, որ կոճղը քաշէիր, կարծում ես, թէ աշխարհի կարգը կը փոխուէր:

Նա կրկին ծիծաղեց. ես կանգնած էի տեղումս իսկևիսկ երեխայի պէս, որին խրատում են իր յիմարութիւնների համար: Ասածս իսկապէս յիմար դուրս եկաւ:

— Այդ թողնենք, շարունակեց նա՝ խօսքը փոխելով, չէ՞ դու խոստացար ինձ նկարել, այ, այդ քո բանն է. նկարիր ու երազիր, թէ չէ գնում է դաշտերում պառուսների հետ կոճղը քաշի, կարծում է՝ մեծ բանի վրայ է: Ե՞րբ ես նկարելու ինձ:

Հիանալի՝ միտք. ես լռութեամբ բարձրացայ սենեակս, վար բերի անհրաժեշտ պարագաները:

Նա նստեց իմ դէմուդէմ, ամբողջ իրանով յետ ընկաւ բազկաթոռի թիկունքին, գլուխը յենած աջ ձեռքին, նայում էր դէպի դուրս՝ հետեւելով ամպերի և ստուերների խաղին: Մոռացայ իմ գործը և հրապուրուած նրա քնքոյշ կանացիութեամբ՝ յափշտակուած նայում էի, ասես առաջին անգամն էի տեսնում գեղեցկութեան այդ զարմանալի ներդաշնակութիւնը: Երազուն դէմքը, կապուտակ վճիտ աչքերի նայուածքը,

ուր կարծես մեղմիւ պլպլում էր հոգու կրակը, իր անհոգ, նազելի կեցուածքը յիշեցնում էր անգիտակից գեղեցկութիւնը վաղորդեան վարդի, որ մի գիշերում փրթթում է և բուրմունք սփռում իր շուրջը:

— Տեսնում ես այն ամպը, — նա ձեռքը մեկնեց դէպի դուրս. նայիր, կարծես փախչող այծեամ լինի. այծեամները միշտ փախչում են:

— Բնութեան մէջ ամեն ինչ փախչում է, հոգիս, աւելի լաւ է հանգիստ նստիր և թող նկարեմ. ես տեսնում եմ, որ չարածնի երեխայի պէս դու մի վայրկեան միեւնոյն դիրքում մնալ չես կարողանայ:

— Այսօր ի՞նչ վատն ես դու, վատ, վատ, որ փախչեմ...

— Որ փախչես, կը բռնեմ և կը նստացնեմ տեղդ:

— Դէ բռնիր: Եւ նա վերկացաւ, արագ-արագ քայլել սկսեց սենեակում՝ չարածնի հայեացքը միշտ ինչ վրայ: Ես վար դրի վրձինս, հետևում էի նրա դողալով խաղերին: Նա լաւ էր տրամադրուած:

— Եթէ փորձես վեր կենալ, նոյնիսկ մի փոքրիկ շարժում, և ես կը փախչեմ դռնից դուրս:

Ես շարունակում էի նայել առանց շարժուելու, մինչդեռ նա իր աննման հասակով տարւում էր այսուայն կողմ, կրունկներով աղմուկ էր հանում յատակի վրայ, իրար խառնում աթոռները: Այդ բոլորն այնքան գեղեցիկ էր, այնպէս գրաւիչ, նրա շարժումների մէջ այնքան անարուեստ շնորհք, նազանք կար, որ ես հմայուած՝ չէի էլ մտածում վերկենալ և միայն նայում էի, նայում էի ագահութեամբ:

— Ա՛յ, այսպէս. վերկենալ չես համարձակուի, տեղումդ-քար ես կտրել. եթէ նկարել կարողանայի, ես կը նկարէի քեզ, զարմացած երեխայի պէս ես, դե՛. դէ որ այդքան խելօք ես, ես կը նստեմ տեղս:

Նա քաշեց մազերս, ծիծաղելով կրկին տեղ բռնեց իմ առջև նախկին դիրքով: Ես վերսկսեցի ընդհատուած աշխատանքս, բայց այնուհետեւ նա դարձեալ մի

բանի անգամ ընդհատում էր իմ գործը իր չարահճի խաղերով։ Մերթ մի թիթեռ էր նրան զբաղեցնողը, մերթ մի թռչուն կամ մի բզեզ։ Ներս մտաւ տանտիկինը։

— Սըանչելի է, բացագանչեց նա՝ միամիտ ժպիտն երեսին. — սըանչելի է. երբ ես ձեզ տեսնում եմ այդպէս, յիշում եմ իմ զոյգ ծիծեռնակներին. նըրանք միասին աշխատում էին ու երգում, բոյն էին շինում. գողտրիկ զոյգ էր. ես շատ եմ սիրում թռչուններին, այնպէս լաւ են։ Յետոյ նրանք փոքրիկներ հանեցին, իմ աչքի առաջ կերակրեցին, մեծացրին ու թռցրին։ Ամեն աշնան գնում էին ու դարնանը յետ դալիս, բոյնը կարկատում, դարձեալ երգում, փոքրիկներ հանում ու թռցնում։ Եւ այսպէս տարիներ։ Երբ նրանք չուր էին, ինձ միշտ թւում էր, թէ ինձ մնաս բարի են ասում տխրութեամբ, կարծես վախենում էին իրանց հեռաւոր ճամբորդութիւնից։ Նրանք հեռու են գնում, այնպէս չէ, շատ հեռու։ Նայեցէք, նրանց բոյնի խղճով աւերակները դեռ երևում են այնտեղ։

Ես ձանձրանում էի՝ անհամբերութեամբ սպասելով, որ պառաւը վերջացնի իր շաղակրատութիւնը։ Մարդարիտը լսում էր խորին ուշադրութեամբ, ինչպէս փոքրիկ մանուկը կը լսէր իր տատի հրաշալի հէքիաթը։ Բայց տանտիկինը լռեց ամենայն անտարբերութեամբ և սկսեց դասաւորել խառնուած աթոռները։ Ես պատրաստում էի ձեռք առնել վրձինս, երբ Մարդարիտը ոտքի կանգնեց, մօտեցաւ լուսամուտին և ուշադրութեամբ նայում էր ծիծեռնակների աւերուած բոյնին։

— Յետոյ ինչ եղան ծիծեռնակները, դարձաւ նա դէպի տանտիկինը, որ շարունակում էր յարգարել սեփեակը՝ ըստ երևոյթին բոլորովին մոռացած և՛ իր պատմութիւնը, և՛ մեզ։

— Ծիծեռնակները... նրանք մի անգամ գնացին, էլ յետ չեկան։

—Էլ յետ չեկան ծիծեռնակները... տեսնես ինչ եղան խեղճերը:

Մարգարիտը խօսում էր ինքն իրան՝ աչքը շարունակ աւերակ բոյնին յառած. նրա դէմքը ընդունեց այն խոհուն երազող արտայայտութիւնը, որ յատուկ էր նրան, երբ մտածում էր տխուր բաների մասին:

—Ի՞նչ եղան ծիծեռնակները, Տէր Աստուած, բացառանչեց տանտիկինը, նրանք էլ յետ չեկան ասացի, երեւի հեռու ծովերի վրայ փոթորկի բռնուեցին ու մեռան ճանապարհին: Դէ, այդպէս է, յաւիտեան ապրելու չէին, մենք էլ ենք մեռնում, ամենքն են մեռում, ամենքիս համար էլ փոթորիկ կայ, նրանք էլ պետք է մեռնէին...

—Գուցէ կարող էին դեռ չմեռնել, ապրել, բայց մեռան փոթորկից... Ծիծեռնակի հէքիաթը, վաղաժամ մահ ծովերի վրայ, քամիների շնչով ցաքուցրիւ խըղճուկ փետուրներ և աւերակ բոյն: Ահա յամառ աշխատանքով հիւսուած յարգարուած բոյնը, ուր երեւի մի օր այնպէս լաւ էր խաղաղ նիրհելու և երազների համար... գնացին, էլ յետ չ'եկան. ծիծեռնակի հէքիաթն էլ լաւ է. ահ, այս կեանքի հէքիաթները մէկը մէկից պակաս չէ:

Մարգարիտը յետ եկաւ, նստեց իր տեղում, բայց աւելի մտախոհ, աւելի երազուն կերպարանքով: Այս զարմանալի կիներնման էր մի քնքոյշ ծաղկի, որ դունատում ու խամրում էր փոքրիկ հովից: Երեխայի պէս խինդն ու լացը, ժպիտն ու թախիծը նրա հոգում արագութեամբ յաջորդում էին իրար փոխառփոխ: Եթէ իր խաղերն ու ուրախ սրախօսութիւնները կենդանի էին, տխուր լռութիւնը խորունկ էր և երկարատեւ: Իր կեանքի արշալոյսին նա համոզուել էր դառն փորձով, որ մարդկային երջանկութիւնը մի անկարելիութիւն է, մի ցաւադին ցնորք, որ կեանքի սկզբունքը սև է և նա մղուձն է ստանում լռութեան մէջ գործող մութ,

անըմբռնելի ոյժերից. խուսափել անկարելի է: Լռութիւնը նրա համար խաւար, զարհուրելի կարողութիւններ, որ իր քմահաճոյքի շղթայով կաշկանդուած է մարդկային բախտերը և փշրուած, արիւնոտուած այնքան սրբաւոր: Հոգիներին մէջ յարատե ցաւն է միտում մեղմիւ պլպլացող կրակի պէս, մոռացութիւնն է միայն, որ վայրկենական սփոփանք է բերուած: Նրա խոհուն ու խորունկ թախծի աղբիւրը լայն գիտակցութիւնն էր մարդկային ծանր ճակատագրի, իսկ խինդն ու ծիծաղը բղխում էին միայն վայրկենական մոռացութիւնից, որ յատուկ է երիտասարդ կենսալի տարիքին: Երբեմն նա ինձ ասում էր.

— Երանի թէ մարդ յաճախակի կարողանայ մոռանալ, որ ինքն ապրում է. հնդկական Նիրվանան լաւագոյն իմաստութիւնն է, որին երբեւիցէ կարողացել է հասնել մարդկային միտքը. բոլոր հէքիաթները լուծուած, մեռնում են այնտեղ:

Տանտիկինն ինձ զայրացրեց և՛ իր ներկայութեամբ, և՛ մանաւանդ իր պատմութեամբ: Միջոց էի փնտրում մի կերպ շուտով ազատուել նրանից, բարեբախտաբար նա ինքը լուծեց հարցը:

— Շարունակեցէք ձեր գործը, ասաց նա. ես կ'երթամ վերեւ, եթէ օրիորդը զարթնի, կը կանչեմ ձեզ, տիկին, հանգիստ եղէք, թող պարօնը նկարի:

Եւ նա դուրս գնաց:

— Ո՛ւհ, այս պառաւը, բացազանչեցի ես սրտնեղած:

— Ի՞նչ մեղաւոր է այդ խեղճ միամիտ կինը, որ կեանքի հէքիաթները սարսափելի են. քեզ ասել եմ, որ Նիրվանան լաւագոյն իմաստութիւնն է. էհ, թողնենք այդ էլ, ինքդ ասացիր քիչ առաջ, որ կեանքում ամեն ինչ փախչում է. բոլորն, ինչ այսօր կայ, վաղը կ'ամնոյնա իսկ մի ժամ յետոյ կ'արող է չլինել. աւելի լաւ է նկարիւր և մի զայրանար:

Ես լուեցի, որպէսզի նա շուտով մոռանայ տխուր միջնադէպը. վրձինը ձեռք առայ, շարունակեցի ընդհա-

տուած գործս, բայց նրա դէմքը էլ չէր բացւում: Եւ որքան գրաւիչ էր նա իր տխրութեամբ: Երբ նայում էի այդ թախծապատ, բարձր ճակատին, խորունկ կապուտակ աչքերին, որոնք թարթում էին անուրջների միջից, ինձ թւում էր, թէ գեղեցկութեան մի ծով է առաջս, հմայիչ, կախարդական ծով, որի հրաշալիքները անծայր են, որպէս իր ավերն ու անդունդները: Տխուր գեղեցկութեան պոէզիան անհուն է: Անդունդները պրպտող արծուի պէս ես աշխատում էի թափանցել այդ անհունութիւնը, բռնել արձանացնել կտակի վրայ նրա նրբագոյն խաղերը, որոնք նոյնքան սիրուն են և նոյնքան վաղանցուկ, որքան արշալոյսի գոյները: Օ՛, սիրած ու գեղանի կնոջ տխրութիւնը... դա նոճիներով եզերուած մելամաղձոտ ու վճիտ լճակ է, ուր մարդ իր պատկերը միշտ գունատ է տեսնում, և որը իր ավերին ժպտացող հոգուց արցունք էլ է ուղղում: Կանացի այս գողտրիկ պատկերի առաջ հայեացքս մթնել էր, միայն երեակայութիւնս էր գործում տենդոտ ինքնամոռացութեամբ: Ես կարծես մի հարուստ ու կախարդական բնութեան միջից դիմում էի դէպի հեռաւոր լոյսը, որ քանի գնում՝ այնքան բոցավառում և յափշտակում, չլացնում էր ինձ: Ձեռքս աւելի և աւելի թափ էր առնում և երեակայութիւնս թւեր:

Ես նման էի այն անապատականին, որ տարիների ծանր տքնութիւնից յետոյ մի հրաշալի և երջանիկ տեսիլքի մէջ բռնում է գերագոյն սրբութիւնը և աշխատում է այն ամբողջապէս իր հոգու մէջ ամփոփել: Ես էլ տարիներից յետոյ բռնել է իմ երազը, և այժմ, երբ ուզում էի նրա պատկերն իր բոլոր գրաւիչ մանրամասնութիւններով դրոշմել հոգուս վրայ, զարմանքով տեսայ, որ նա վաղուց իվեր այնտեղ է: Հոգիս մի կաղապար էր, իսկիսկ այս տեսիլքի ձևով, որ սէրը եկաւ ու լցրեց ծանօթ պատկերով: Երեակայութեանս հետ խաղացող սքանչելի ձևերը, այս գեղանի դէմքի թո-

վիչ մանրամասնութիւնները այն աստիճան ծանօթ էին ինձ, որ եթէ յանկարծ կուրանայի, դարձեալ աւելիլալը տեսնէի, քան բաց աչքով։

Եւ վրձինս շարժում էի առանց նայելու։ Անխառն ու բուռն զգացմունքով փոթորկուած իմ հոգին յափըշտակութեան այս գերագոյն վայրկեանում իր ծոցից դուրս էր մղում կանացի պանչելի ձեւերը ինչպէս ստեղծագործող, հզօր ոյժ, ինչպէս մայր բնութիւնը, որ երկունքի անդու ճիգերով կերտում է այնքան աշխարհներ, ծնում է այնքան կեանքեր։ Առջեւ նստած հմայիչ կինը իսկապէս իմ հոգումն էր ապրում, և նրա բոլոր ձեւերը իմ ներքին զգացմունքի բոցերի մէջ զտուած՝ անխառն ու կառարեալ գեղեցկութեամբ դուրս էին գալիս և աչքիս առաջ կանգնում։ Դեռ երբէք ես այսպէս խորունկ կերպով չէի զգացել ստեղծագործող արուեստի մեծ պոէզիան։

Աստուածութիւնն էր շարժում իմ ձեռքը։

— Դու ի՞նչ տարօրինակ ես, ի՞նչ պատահեց քեզ, աչքերդ փայլում են, կարծես կրօնական յափշտակութեան մէջ լինես։

— Դեղարուեստը պաշտամունք է մի գերագոյն էակի, մի շարժուիր, խնդրում եմ։

— Դու այնքան քիչ ես նայում նկարելիս, որ կարելի է ասել փակ աչքով ես նկարում։

— Այո, իմ ընկեր, ես քեզ կարող եմ նկարել նոյնիսկ առանց նայելու, և իմ գործը այնուամենայնիւ կատարեալ կը լինի։ Երբ արուեստը մղումն է ստանում սիրուց, նա ամենակարող աստուած է։ Ինձ թւում է, թէ նկարել, կերտել, քանդակել կարելի է միայն այն, ինչ մենք սիրում ենք խորապէս։ Անհնարին է ստեղծագործել չսիրած էակը։ Չոր, փչացած սրտերը միշտ ամուլ են։ Եթէ այս աշխարհը մի աստուած է յօրինել, ապա նա պաշտում է իր ձեռագործը, որի յաւիտենական գաղափարը իր հոգուց է դուրս քաշել ինչպէս իր էութեան մի կտորը։

Դուռը կամացուկ բացուեց և չէմբի վրայ յայտնուեց տանտիկինը։

—Օրիորդը զարթնեց և ուզեց տեսնել, թէ պարոնըն ինչպէս է նկարում ձեզ, տիկին, ասաց նա ժպտալով. ահա նա էլ եկաւ։

Եւ նոյն վայրկենին պառաւի թիկունքից երևաց օրիորդի վախկոտ, գունատ պատկերը իր հանգած աչքերով, իր մեղմ դիմածերով. նա մի վայրկեան դադար առաւ ի նայեց մեզ տանտիկնոջ ուսի վրայից, ապա թողեց ու փախաւ դէպի վեր, իր սենեակը։ Մենք լսեցինք միայն նրա բարձրաձայն քրքիլը, որ հնչուեց աստիճանների վրայ, և յետոյ դրան ձայնը, որ թրխկալով բացուեց ու խփուեց։ Ես մնացի շուարած. Մարգարիտը ոտքի կանգնեց գունատուած. մենք իրար նայեցինք ականաւ, և անշուշտ մեր մտքերը նոյնն էին։ Տանտիկինը առանց մտածելու մեզ մասնել էր. կատարուածը անախորժ էր, չափազանց անախորժ։ Մարգարիտը շտապեց դէպի վեր, ես մնացի ընկճուած ու դժկամակութեամբ նայում էի այս խղճուկ պառաւին, որ ըստ երևոյթին ընաւ չէր հասկանում, թէ ինչ կատարուեց։

—Ներս մտայ, զարթնեց,—պատմում էր նա միամբար.—այնպէս ուրախ էր, ծիծաղում էր, կատակներ էր անում։ Հարցրեց քրոջ մասին, ասացի՝ ներքեւումն է, պարոնը նրան նկարում է։ Նա աւելի ուրախացաւ։ Պարոնն այսպէս երկար, երկար մազեր ունի ասաց, ձեռքով զանազան շարժումներ արեց ու ծիծաղեց։ Այնպէս լաւ էր ծիծաղում։ Յետոյ ասաց՝ զնանք տեսնե՞նք ինչպէս է նկարում։ Ես հագցրի, եկանք, հազիւ ձեզ տեսաւ ու փախաւ ծիծաղելով։ Շատ է ծիծաղում,—վերջացրեց նա ցածր ձայնով.—լաւ չէ, օր առօր այնպէս... խեղճ աղջիկ։

Ես այլևս նրան չէի լսում. ամբողջ ուշքս կենտրոնացել էր պատահածի վրայ. Մարգարիտի գունատ պատկերը մի վայրկեան չէր հեռանում աչքիցս։ Շուտով վերի սենեակից խառնիխառն ձայներ լսուեցին. ես ծանօթ

էի այդ ձայներին, սկսում էր մէկն այն ներվային դժ-
րութիւններից, երբ այդ խեղճ հիւանդը դառնում էր
անտանելի։ Եւ լսում էի, թէ ինչպէս նա փոխառփոխ
ծիծաղում է, լալիս, ճշում, դէսուդէն չալրտում ձեռ-
քի տակ ընկած իրերը։ Ի՞նչ էր պահանջում այդ խեղճ
խեղաթիւրուած հոգին, ինչո՞ւ էր այդպէս ազդել նրա
վրայ մեր երկուսին միասին տեսնելը, ես չգիտէի, բայց
նրա աղաղակները քրքրում էին իմ հոգին։ Սիրտ չէի
անում վեր բարձրանալ իմ սենեակը, վախենում էի
սարսափելի բաներ լսել։ Մի ժամանակ նրա այսպիսի
կացութիւնը զարթեցնում էր իմ հոգում այն հասկանալի
կարեկցութիւնը, որ զգում եմք մեր նմանի դժբախտու-
թեան առաջ։ Այդ աւերուած հոգին ինձ յուզում էր
ինչպէս մի տրորուած ծաղիկ, փշրուած տունկ կամ մի
թեւալոտոր թռչուն, որ վեր խոյանալու իր ցաւոտ ան-
կարողութեան մէջ մերթ լուռ նայում է դէպի բար-
ձունքները, մերթ անօգուտ փորձեր է անում՝ ճշալով
ու թրպրտալով գեանի երեսին։ Խորունկ, աղետալից
մի կարեկցութիւն էր այն, որի տակից չեն ցցւում
խղճի խայթի թունաւոր փշերը։ Այժմ ես դարձեալ ցա-
ւում էի, բայց անորոշ կերպով զգում էի, որ կատա-
րուածի մէջ անմասն չեմ։ Ես այն մարդի կացութեան
մէջ էի, որ մի դժբախտ դիպուածով ճանապար-
հի վրայ ոտքով տրորում է մի անմեղ արարած, ապա
աչքերն անզօր արցունքով լի՝ տեսնում է իր զոհի ցա-
ւոտ դալարումները։

Եւ սրտածմլիկ աղաղակները շարունակում էին լը-
սուել վերից. դրութիւնս դառնում էր անտանելի։
Ճանտիկինս վաղուց էր դուրս գնացել՝ թողնելով, որ ես
անձնատուր լինեմ իմ ծանր խոհերին։ Զգիտէի ինչ ա-
նել, վերեւ գնալ, թէ փախչել դուրս, վրձինը ձեռքիս,
սիրածս կնոջ կիսատ պատկերն առաջիս, և հոգիս աղմը-
կուած անորոշ երկիւղի և խղճի խայթի զգացմունքով՝
եւ քարացել էի տեղումս։ Յանկարծ ներս ընկաւ Մար-

գարիտը՝ յուզուած, աչքերն արցունքով լի, շորերն անկարգ, ինչպէս ճողոպրած ու փախած մէկի ձեռքից։

— Սարսափելի է, սարսափելի է, բացազանչեց նա՝ նետուելով բազկաթուռի վրայ և դուրսը ձեռքերի մէջ առած. սկսում է փոթորիկը. տարիների լուսթիւնը խզուեց, քարը խօսեց... Նա ասում էր, որ ես խլում եմ քեզ նրանից, նա հաւատացած է, որ դու նրան ես սիրում, իսկ ես մէջ եմ ընկել խանգարելու, անիծում էր ինձ, մօրս, աշխարհը, թող երթայ, հեռա՝ նայ ասում էր, ոչ ինձ, ոչ քեզ, թող նա էլ գնայ ծովերի տակը, հասկանում ես, ծովերի տակը. հին պատմութիւնը յիշեց այնքան տաքիներէից յետոյ առաջին անգամ։ Սարսափելի է... կեանք, ցաւերի պարտէզ։

Ես խօսք չունէի ոչ մի թարեւում, ոչ պատասխանելու, ես նմանում էի լեռնալանջի այն վիրաւորին, որ տեսնում է եթերում իր գլխին սաւառնող արծիւը, և բաց թողնում է իր վիրաւոր կուրծքը, որ նա իջնի ու քրքրի։ Կեանք, ցաւերի պարտէզ, ի՞նչ լաւ է ասուած, մտածում էի ես։

— Ի՞նչ պէտք է անել, Տէր Աստուած, — շարունակեց Մարգարիտը՝ դուրսը բարձրացնելով. — Դէհ, այս նկարը, բացազանչեց նա յանկարծ, վերկացաւ, թափով խլեց ու ճմուռեց ձեռների մէջ։

— Ի՞նչ արիր, ի՞նչ արիր, — բացազանչեցի ես, բայց արդէն ուշ էր. տրորած, պատռտած նկարը ձեռքին՝ նա սենեակից շտապով դուրս գնաց. երևի տարաւ այդ գնով քրոջը հանգստացնելու։ Դարձեալ մնացի մենակ, չմած ու փշրուած։ Կարծես մի կայծակ էր, որ ճայթեց գլխիս, և ես չէի կարողանում ուշքի գալ ծանր ցնցումից։ Խնակարանը դարձաւ մի բանտ, որ խեղդում էր ինձ։ Թէև ճաշը մօտ էր, բայց դուրս ընկայ ինչպէս փախստական և եթէ չամաչէի, կը վազէի որքան կարելի է հեռու, հեռու։ Լայնարձակ գաշտն առաջ էր, սկսեցի քայլել առանց ինձ հաշիւ տալու։ Դլխիս վրայ ծանրացած էր երկինքը, իսկ սրտիս

վրայ մի բեռ, անորոշ բեռ, որի ինչ լինելը չէի համար-
 ձակում պարզել: Առաջին անգամն էի զգում մի հե-
 առոր վտանգ, որ մութ ֆանտոմի պէս ցցւում էր իմ
 սիրոյ ճանապարհին և իմ ապագայի պարզ գիտակցու-
 թիւնը պղտորում: Իմ երջանկութեան մէջ ես իսպառ-
 մոռացութեան էի տուել այն դժբախտ էակին, այդ
 խեղճ Կլարային, որ իսկապէս իմ սիրոյ սկզբնապատ-
 ճառը եղաւ. մոռացել էի նոյնիսկ, որ նա ապրում է,
 կայ, մոռացել էի նրա ցաւալի պատմութիւնը: Ես խը-
 նամքով զատել էի նրանից իմ սիրած էակին՝ Մար-
 գարիտին, կտրել էի նրանց կապերը և երջանիկ էի:
 Այժմ այդ մոռացուած արարածը, այդ կապտուած հո-
 գին գալիս էր ասելու, թէ ինքը ոչ միայն կայ, այլ
 կապուած է ինձ հետ, աշխարհի հետ թէև աննիւթ՝
 բայց այնպիսի ամուր կապերով, որոնցից հեշտութեամբ
 ազատուել չի կարելի: Փոթորկի տակ հեծեծող ծառն
 էր նա, որ արմատից ճռնչում էր ցաւով, բայց մենակ
 խորտակուել չէր ուզում, կախուել էր կեանքից:
 Քար լռութիւնն էր խօսում, և նրա ձայնը սպառնալի
 ու վրէժխնդիր հնչում էր մեր գլուխների վրայ, կար-
 ծես հաշիւ էր պահանջում աշխարհից իրան վիճակուած
 ճակատագրի համար:

Եւ այն լացն ու ծիծաղը...

Մէկը ցաւ՝ միւսը հեգնութիւն, ում վրայ է ցաւում
 կամ ում է հեգնում այդ դժբախտ արարածը:

Ըի՛նձ, ի՛նձ, ի՛նձ... իմ սեփական փսփոցից ես
 վախենում էի:

Լաց ու ծիծաղ... ի՛նչ են նրանք, միայն աղաղակ-
 ներ. աշխարհը լի է նրանցով. միթէ նրանց ելեւէջների
 մէջ հէնց իմ դատաւիճիւնն է հնչւում: Ո՞վ կարող է ի-
 մանալ, թէ որտեղ և ո՞վ է վճռում իր բախտը:

Լաց ու ծիծաղ... ցաւ ու հեգնութիւն. նրանք ծանը-
 րացած են մարդկութեան տառապալից գլխին, իւրա-
 քանչիւր ոք լսում է քրքիջներ ու հեկեկոց և կեանքը ցա-
 ւի ուժգնութիւնից ծիծաղում է ու լալիս միաժամա-

նակ հեգնութիւն, անխառն երջանկութիւնը հեգնութիւն է...

Հոգիս տառապում էր այդ հսկայական հեգնութիւնից: Վերեւ՝ բլրի վրայ կծկուած էր ծերերի խրճիթը, և ծխի պտոյտը այնտեղից դեռ բարձրանում էր ոլորմոլոր: Աշնան թխպոտ երկինքը ցողերով յղի՝ էլ նոր բեռ չէր ուղում, և ծովը տապալկ-տապակ ծաւալում ու անշարժ կանգնում էր խրճիթի վրայ օրպէս թանձր ու գորշ աստառ երկնային հսկայական վրանի: Ծխի և ամպերի բեռի տակ խրճիթն այնուամենայնիւ ապրում էր, մի կոճղը բաւական էր եղել այնտեղ կենդանութիւն սրբութեան: Այնտեղ գուցէ ոչ լաց կար և ոչ ծիծաղ, ոչ ցաւ, ոչ հեգնութիւն, իշխողը բոլոր անդիտակցութիւնն էր, սիւսիս մոռացութիւնը:

Երանի՜ ձեզ...

Եւ քայլեցի հեռու:

Գետն էր առաջ. յորդացած ու կատաղի նա թաւալ-թաւալ զարկում էր ափերին, ծեծում էր միւկնոյն ժայռի կուրծքը, ծեծում էր, քրքջում ու հեծեծում:

Լաց ու ծիծաղ և՛ այստեղ. գետի յորձանքները ցաւում էին ու հեգնում. նրանց խուլ մռնչոցի մէջ լսում էր տիեզերական համերգը, կոյր ոյժերը զառանցում էին, թէ երջանկութիւնը անկարելի է. յոյս, ու յոյզ, սէր ու իղձեր, ձգտում ու երազ լոկ ցաւ են ու հեգնութիւն: Ահ, տարուել, տարուել այդ յորձանքների մէջ. ես էլ, ամենքն էլ, ողջ մարդկութիւնը:

Հոգիս ուռած էր արցունքով:

— Գնաց, գնաց, գնաց...

Փոքրիկ աղջիկն էր վազում գետափով և ճչում սրտապատառ, և ալիքները մոմաւելով բերում էին այժին: Իմ զոյգ բարեկամները... որպիսի դժբախտ զուգագիպութիւն. կենդանին երևի փախել էր նրա ձեռքից, վազել և գետը գլորուել:

— Գնաց, գնաց...

Այժը էլի մի քանի պտոյտ գործեց ալիքների մէջ,

որոնք յորձանք տուին մեծ ժայռի տակ և իրանց զոհին ծածկեցին անդունդներում:

Աղջիկը շարունակում էր վազել ճշարով. նա դեռ յոյս ունէր, չէր ուզում ընդունել, որ կորուստն անդառնալի է:

— Կանց, կանց, իմ փոքրիկ:

Նա իմ ձայնը չսեց. վազում էր գետափի մացառների ու քարերի վիթով, ճշում էր աղիոտում կերպով առանց նայելու դեպքին, ուր այժը վաղուց էր ծածկուած: Մացառները պատռտում էին նրա զգեստները ծուլն-ծուլն կախկտելով, քարերի վրայ նա ընկնում էր, դարձեալ վեր կենում ու վազում անընդհատ:

— Կանց, կանց, իմ խեղճ փոքրիկ:

Ես արդէն մօտ էի: Նա կանգ առաւ, վերջին անգամ նայեց ալիքներին, որոնք մոմում էին ու պտոյտներ էին դործում ժայռերի տակ. այժը չկար: Փոքրիկ աղջիկը յոգնած, ուժասպառ նստեց մի քարի վրայ, դուրսը ձեռների մէջ առաւ և դառն-դառն հեկեկաց:

Կեանքի ալիքները առաջին անգամ թաղեցին նրա յոյսերը:

Ես մօտեցայ. մեր ցաւերը նոյնն էին. ձեռքից բռնեցի և աշխատում էի մխիթարել. խօսք չգտայ, դըրկեցի փոքրիկ, դանդաղահեր դուրսը, և դապուած արցունքներս թափուեցին: Ես լալիս էի իմ խեղճ սէրը, իմ վարդ-յոյսերը, որոնց վրայ խտացած էր մի շանթաբեր ամպ, իսկ աղջիկը՝ իր այժը:

Եւ դետը մեր ոտների տակ բրբջում էր ու մռնչում. նա հեզնում էր մեր ցաւն ու լացը:

Լաց ու ծիծաղ, ցաւ ու հեզութիւն...

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

(Գլ շարունակով)